

УДК 34.05

DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i4.121>**В. О. Чукаєва**

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії держави і права, конституційного права і державного управління
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
orcid.org/0000-0003-2523-0585

ДО ПРОБЛЕМИ ТИПОЛОГІЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

На сучасному етапі Україна перебуває в процесі інтеграції в систему європейського права. З огляду на це почалися реформи в різних сферах життя суспільства. Особливо це зачіпає правове поле. Відбувається зміна законодавства за європейськими стандартами. Це стосується конституційного, адміністративного, цивільного, фінансового та інших галузей права. Суспільство в очікуванні поліпшення якості життя та ефективності діяльності державної влади. Однак результат реформ негативний.

Тому назріло питання як практичне, так і теоретичне – визначити можливість імплементації сучасної правової системи України в романо-германську. Саме романо-германська правова система є основою формування європейських стандартів в ЄС. Для визначення такої можливості й потрібно об'єктивно визначити тип правової системи України на сучасному етапі.

У статті зроблено спробу проаналізувати вивченість цієї проблеми як у теорії права, так і в науці порівняльного правознавства. Це оцінка стану вивчення питання класифікації правових систем у порівняльному правознавстві. Визначено основні позиції вчених-компаративістів на сучасному етапі.

Так само розглядається питання про особливості формування правової системи України в ракурсі історичного процесу розвитку суспільства. Автор так само обґрунтовує свою позицію про можливість нової типології правових систем з урахуванням «слов'янської правової системи», «радянської» і «євразійської».

Розглядається проблема про вивчення наслідків впливу радянського права на правові системи колишніх республік Радянського Союзу. Наявне нове правове поле в суспільстві, яке сформувалося в межах його перехідного періоду від соціалістичної формації до капіталістичної, і це не можна не враховувати під час формування типології правових систем сучасного світу.

У статті висувається необхідність вивчення правової системи «перехідного періоду» колишніх республік Радянського Союзу. Автор так само позначає, що сьогодні узагальнюючих наукових праць із вивчення нової типології правових систем «перехідного періоду» в юриспруденції немає.

Автор також викладає в статті особливості вивчення цієї проблеми, яке повинно бути комплексним і в межах історичного процесу розвитку державності.

Ключові слова: правова система, класифікація правових систем, слов'янська правова система, євразійська правова система, правова система «перехідного становища» розвитку державності.

Chukaeva V. O. TO THE PROBLEM OF TYPOLOGY OF THE LEGAL SYSTEM OF MODERN UKRAINE

At the present stage, Ukraine is in the process of integrating into the system of European law. In this regard, the country began reforms in various spheres of society. This is especially true of the legal field. The legislation is being changed according to European standards. This applies to different branches of law – constitutional, administrative, civil, financial and other branches. Society is expecting an improvement in the quality of life and the effectiveness of the government. However, the result of the reforms is negative.

Therefore, a question, both practical and theoretical, is ripe – to determine the possibility of implementing the modern legal system of Ukraine into the Romano-Germanic one. It is the Romano-Germanic legal system that is the basis for the formation of European standards in the EU. To determine such a possibility, it is necessary to objectively determine the type of the legal system of Ukraine at the present stage.

The article makes an attempt to analyze the study of this problem, both in the theory of law and in the science of comparative jurisprudence. The assessment of the state of the issue of classification of legal systems in comparative jurisprudence is given.

The issue of the peculiarities of the formation of the legal system of Ukraine from the perspective of the historical process of the development of society is also considered. The author also substantiates his point of view about the possibility of a new typology of legal systems, taking into account the “Slavic legal system”, “Soviet” and “Eurasian”.

The article deals with the problem of studying the consequences of the influence of Soviet law on the legal systems of the former republics of the Soviet Union. The presence of a new legal field in society, which was formed during its transition period from the socialist formation to the capitalist one, cannot be ignored in the typology of legal systems.

The article puts forward the need to study the legal system of the “transition period” of the former republics of the Soviet Union. The author also indicates that today there are no generalizing scientific works on the study of a new typology of legal systems of the “transitional period” in jurisprudence.

The author also sets out in the article the peculiarity of the study of this problem, which should be comprehensive, and within the framework of the historical process of the development of statehood.

Key words: lawful system, classification of lawful systems, Slav lawful system, Eurasian lawful system, lawful system “transient state” of the development of statehood.

На сучасному етапі розвитку національних правових систем у глобалізаційних процесах світу стоїть гостро питання віднесення їх до типу пра-

вових сімей, які сформувалися на сучасному етапі розвитку цивілізацій. Саме під час обрання ефективного підходу до імплементації українсько-

го права в європейське правове поле необхідно визначити особливості розвитку правової системи України. Це потрібно для можливості під час правотворчого процесу суб'єктів державного управління формувати, застосовувати, контролювати розвиток законності в країні.

У традиційній для нашої науки класифікації правових сімей на сім'ї загального, романо-германського, англо-американського, традиційно-звичаєвого, релігійного та соціалістичного права використовувалось одразу кілька різнохарактерних критеріїв: техніко-юридичні, соціально-економічні, ідеологічні, ментальні та інші. Саме ця класифікація відповідала усталеним науковим підходам, а також наявним державно-правовим реаліям світу. Тож вона була загальноновизнаною свого часу в науково-юридичній літературі [1].

На сучасному етапі ця типологія потребує уточнень. Це пояснюється тим, що система державного управління відійшла від соціалістичної ідеології, що привело до необхідності визначити дійсну правову природу колишніх республік Радянського Союзу. Водночас у цих держав є низка суттєвих особливостей, які не дають їм змоги вписатися у традиційну систему романо-германської правової сім'ї. Також сама категорія у теорії права «правова система» має різні підходи визначення. Це пояснюється тим, що правова система є складним соціальним явищем, для якої характерні особливі риси її змісту як наукової категорії. Її визначення багато в чому залежить від особливих елементів змісту – «правова система». Це пояснює, чому в наукових працях Ю. Оборотова, М. Мірошниченко, Є. Харитоновна, А. Саїдова, К. Цвайгерта надається різна типологія правових систем східнослов'янських держав, зокрема правової системи України. Неоднозначна класифікація правових систем у дослідженнях компаративістів зумовлена новою політичною, соціально-економічною духовною ситуацією, яка склалась у світі через розвал СРСР. Глобальні зміни, які відбулися в кінці 80-х – на початку 90-х рр. у східноєвропейських країнах, поява на політичній карті світу нових держав – України, Білорусі, об'єднаної Німеччини, нової Росії й інших республік – свідчать про необхідність теоретичного аналізу правового простору колись єдиного соціалістичного співтовариства Східної Європи.

Тому зараз метою дослідження є проаналізувати стан дослідження визначення сучасної типології правових систем на сучасному етапі в юриспруденції й визначити тип правової системи України. Саме зараз у сучасній компаративістиці, теорії права стоять завдання як визначення самої категорії «правова система», а також основних критеріїв, якими потрібно користуватися для точного визначення правової природи нових утворених

держав після розвалу СРСР. Це дасть змогу співвіднести їх за специфікою до вже наявних правових спільнот, тому що склалась така ситуація, коли фактично з'явилася нова політична, соціально-економічна і, відповідно, законодавчо-юридична орієнтація держав, які ввійшли в період свого соціального оновлення.

Треба зазначити, що відхід від соціалістичної ідеології колишніх республік Радянського Союзу призвів до необхідності визначити їхню правову природу розвитку державності й права. Розв'язати цю проблему можливо, на нашу думку, тільки аналізуючи класифікацію правових систем на основі реалій державно-правової дійсності сучасного світу. Потрібно робити типологію на основі історичних фактів державотворення й результатів правового регулювання суспільних відносин у системі особливостей державного управління. Тоді результат процесу уніфікації права буде більш динамічним і цілеспрямованим [2, с. 437].

Сама класифікація правових систем виступає як функція порівняльного правознавства, яка дає змогу всебічно дослідити окремі правові системи й виробити практичні рекомендації щодо часткового або повного реформування, сприяє обміну досвідом між різними національними правовими системами для більш кращого їх формування та функціонування; створює передумови для можливого запозичення ефективних принципів, норм, інституцій одних правових систем іншими.

Під час класифікації національних правових систем потрібно враховувати історичні особливості розвитку суспільства в межах цієї держави і права. Визначати реальний фактаж економічного, політичного, культурного розвитку соціуму, а не бажаний із нальотом ідеологічних закликів офіційної влади. Тільки за такого підходу можлива ефективність здійснення правового регулювання суспільних відносин в умовах уведення нових стандартів, які переносяться з інших правових систем.

Результати класифікації правових систем, які об'єднані між собою на основі загальних ознак і рис, дають можливість законодавцю чітко визначити схильність національної правової системи до зближення, уніфікації до іншої правової системи – як приклад, правові системи України й Євросоюзу. Логічно припустити, що між схожими правовими системами, які належать до одного й того ж типу, набагато більше передумов до уніфікації, ніж між правовими системами різних типів.

На сучасному етапі правову систему України відносять до романо-германської правової сім'ї. Романо-германська правова система пропонує юристам великий комплекс його аналогів у вигляді різних інститутів (наприклад, як президентства, присяжних у суді і таке інше), які давно внесено до європейського законодавства. Водно-

час багато запозичених інституцій, які були механічно перенесені з одних правових систем в інші, стають малоефективними в системі правового регулювання й державного управління [3, с. 59]. На нашу думку, українська правова система не є унікальним феноменом, що несумісна з іншими правовими системами. Сучасна українська правова система є системою перехідного стану економіки, суспільства й держави. Це зумовлено тим, що вона орієнтована, згідно з Конституцією України, на ринкові відносини, а також на розбудову правової, соціальної держави [4, ст. 1]. Саме внаслідок своєї характеристики «перехідного стану» вона є більш сприйнятливою до нових інститутів, які можуть бути взяті з інших правових систем. Водночас правова система «перехідного стану» характеризується тим, що за наявності демократичної Конституції, у якій визначено, що життя людини є найвищою соціальною цінністю, фактично його стан існування не відповідає стандарту – «гідному рівня життя». Громадянин цієї держави перебуває під тиском номенклатурного, напівкримінального державного капіталізму, авторитарно-олігархічних тенденцій, які відтворюють елементи тоталітарного режиму – панівна ідеологія, державний контроль життя суспільства у всіх галузях діяльності (навіть у релігійній сфері).

Процес становлення правової системи підтверджує, що довіра до закону в українському суспільстві істотно похитнулася. Закон так і не став основою для формування демократичної системи права. Це породило уповільнення процесів систематизації права. Положення матеріального і, головним чином, цивільного, кримінально-процесуального, адміністративного й інших галузей законодавства характеризуються фрагментарністю й численними протиріччями. Такий стан законодавства впливає на ефективність проведення будь-яких реформ у державі. Реформи просто приречені на провал або тільки на часткову їх реалізацію, що не впливає на стан якості життя суспільства.

На сучасному етапі особливість стану правової системи України свідчить про те, що послаблення праворегулювального впливу української державності на розвиток соціально-економічних процесів і призвели до розвалу важливих секторів соціальної інфраструктури. Це підтверджує підвищення конфліктогенного потенціалу суспільства, а також зубожіння значної частки населення, концентрація величезного багатства в руках незначної соціальної групи – олігархату. Але все ж таки розвиток суспільства відбувається і створюється фундамент національної правової системи України як особливого еволюційного виду правової системи. Це зумовлено тим, що правова система України має свої особливості порівняно із загальними ознаками романо-германської право-

вої системи, тому що вона швидше прерогативна, ніж нормативна, оскільки в ній найчастіше діють правові поняття, але не норми права. Також існує жорстка система залежності права від економіки, політики, традицій, звичаїв, моралі, і водночас приватне право значно поглинається публічним правом. Таке становище визначається тим, що в системі права акцент робиться на обов'язках, а не на правах громадян. Також спостерігаються пріоритет інтересів держави над інтересами громадян і тенденція об'єднання права й ідеології держави. Але за сприятливих умов використання механізму правового регулювання українське право має свій великий потенціал щодо подолання таких негативних явищ у системі державного управління і відносин держави й суспільства. Цей потенціал існує в особливостях власного історичного, соціально-політичного, духовного процесів розвитку інститутів держави і права. У власному розвитку права важливо зберегти самобутність української правової системи й посилити її наявні можливості. Це потрібно для того, щоб був дійсно процес взаємної інтеграції, природного зближення, а не одностороннього поглинання й поступового викорінення можливостей і оригінальності одної правової системи іншої.

Проте у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі досліджується питання, чи зберігає українська правова система свій відносно самостійний характер або ж вона є частиною романо-германської правової сім'ї [5, с. 92–129]. Це питання є в науковому світі досить дискусійним. Наприклад, на думку О. Скакун, українська правова система належить до романо-германського типу правової системи на правах «особливого європейського різновиду» [6]. Водночас щодо суті змісту «особливого європейського різновиду» аргументованих пояснень не дається, тому що римське право, яке є основою романо-германської правової системи, не може служити переконливим обґрунтуванням щодо ідентичності романо-германської правової системи та правової системи України [7]. Якщо розглянути вплив шляхом рецепції римського права на право Русі, то тут рецепція відбувалася переважно в галузі канонічного права, коли Русь приймала християнство. Водночас норми візантійського канонічного права видозмінювалися через призму східнослов'янських звичаїв і традицій. Тому тільки на основі формальних ознак стверджувати про належність правової системи України до романо-германської, на нашу думку, не зовсім об'єктивно. Потрібно враховувати особливості історично шляху розвитку правової традиції східнослов'янського етносу. Досить тільки вказати на особливі історичні епохи розвитку державності й формування права сучасної України – Київська Русь, Русь у складі Монгольської імперії, а згодом Золотої Орди, Галиць-

ко-Волинська Русь у складі Великого Князівства Литовського, Речі Посполитої, Російської імперії та Австро-Угорської. Також ми не можемо не враховувати правового розвитку України в єдиній групі соціалістичної правової сім'ї. Отже, характерні риси правової системи України відрізняються від романо-германської, і можна їх визначити тільки за умови комплексного вивчення історичного розвитку права в його цілісності.

Багато вчених-компаративістів вважає, що українська правова система зі спадщиною колишньої соціалістичної правової сім'ї зберігає свій відносно самостійний характер і не належить до жодної іншої правової сім'ї. Водночас побутує й інша думка: правова система України належить до особливого еволюційного різновиду – слов'янської правової сім'ї [8, с. 167]. Виділення слов'янської правової сім'ї як самостійної гілки правової цивілізації має певну новизну, а тому потребує додаткового вивчення, аналізу й обґрунтування.

Особливістю наведеного варіанта типології правової сім'ї, що передбачає самостійну родину слов'янського права, є прагнення відобразити комплексний підхід до вже відомих типологій правових систем. З представленої класифікації не випадають (на відміну від деяких сучасних трактувань) нормативний регіон і, відповідно, правова спільність. Ця спільність була створена країнами переважно східнослов'янського етнічного походження, що належали раніше до соціалістичної правової сім'ї. Йдеться про держави колишнього СРСР: Білорусь, Україну, Росію, які становили, зокрема, на думку французького компаративіста Р. Давида, особливу сім'ю соціалістичного права.

Підставою для виділення цієї правової спільності як окремої, специфічної правової сім'ї були свого часу соціально-економічні та ідеологічні критерії, які знаходили концентроване вираження в поняттях «суспільно-економічна формація», «соціальний лад суспільства», яка за допомогою права прагнула затвердити й розвивати державну (політичну) владу названих держав. Безумовно, існує й інша думка: українська правова система належить до євразійської правової сім'ї [9]. Підставою такої типологізації правової системи України є твердження, що існування локальних цивілізацій є основним моментом у становленні правових систем і державних інститутів. Тому й розвиток України необхідно пов'язувати не з утворенням давньоруської або сучасної української держави, а зі становленням цивілізації, спочатку слов'янської, а потім – євразійської, яка несе в собі сліди скандинавізму, візантизму, монголо-тюркства, західноєвропейства [10; 11]. Водночас монголо-тюркський (східний) елемент є основним елементом ідеї євразійства про існування східнослов'янської цивілізації, розвиток якої відбувається між східним і західним світом.

Саме монгольський період (XIII–XV ст.) розвитку держави і права східнослов'янського етносу заклав ті особливі риси надцентралізованого управління Російської імперії, у складі якої протягом тривалого часу перебували території України. Хани Золотої Орди, позбавивши удільні руські князівства політичної самостійності, змінили принципи формування правового поля суспільства. Закон – це воля хана, а основою волевиявлення князів є ханські ярлики. Ярлики сприяли розвитку нетипового для домонгольської Русі виду правових актів – княжих грамот, що відбивали одноосібне волевиявлення князів. У домонгольський період такі грамоти були швидше винятком із правил [12, с. 208]. Тепер воля князя – закон, який оформлявся у формі грамот, а згодом – як укази. Усе це сприяло тому, що уявлення про норми права як державного і особистого на кілька століть були абсолютно виключені із системи світогляду східнослов'янського етносу. Він постійно перебував у ситуації послідовного, абсолютного безправ'я. Зокрема, юридичні, правові норми, що ввійшли через римське право в побут середньовічних європейських держав, не тільки не мали жодних коренів у Російській імперії, але і не змогли прижитися і пізніше, коли Середньовіччя закінчилося в Європі, а в Московії зникло панування золотоординських ханів. Для правових норм будь-якого характеру в Російській імперії просто не виявилось того середовища, де вони могли б існувати й розвиватися. Будь-які юридичні, правові, фіксовані відносини були фактично дискредитовані як чужі російським умовам і досвідом їхньої повної відсутності в період золотоординського іґа. Саме право Золотої Орди дозволило на Русі узаконити свавілля феодалів і посадових осіб держави. Це стало характерною рисою правової системи східнослов'янського етносу, а також для систем Російської імперії, СРСР, наявних сучасних незалежних республік. Наприклад, інститут президентства має характерні риси монархічної форми правління – цілком узаконена безстроковість правління президента й існування указів глави держави, які часто суперечать Конституції держави та конституційним законам. А під час аналізу причин відсутності ефективності в діяльності державної служби вказується корупція.

Тому, характеризуючи правову систему України, вчені-юристи, які дотримуються думки про існування в класифікації правових систем – євразійської, вказують, що в реальній правовій дійсності України в роки перетворень і змін зберігається значна частина характерних рис минулої правової системи. Це, безумовно, зумовлює і максимальний ступінь централізації системи державного управління, а саме: зосередження реальної державної влади в інституті глави держави; від-

сутність системи стримувань і противаг у структурі трьох гілок влади; адміністративно-територіальні одиниці перебувають під адміністративним контролем призначених центром чиновників; у державному режимі домінують авторитарні й командно-адміністративні методи управління; у системі управління домінує виконавча влада; є Конституція і парламент, але водночас у Конституції розподіл повноважень вищих органів держави закріплено так, що вирішальну роль на всіх щаблях управління відіграють не виборні колегіальні органи, а органи одноосібні [13, с. 115–116]. Водночас механізм правового регулювання здійснюється на основі підзаконних актів, які створюються в системі виконавчої влади та інституту глави держави.

Отже, на нашу думку, варто погодитися з теорією Ю. Оборотова, який пропонує виділити особливу правову сім'ю – євразійську, оскільки правова система України (зокрема, Росії та Білорусі) дуже відрізняється від романо-германської правової системи, системи загального права та інших правових систем. Це пов'язано з тим, що розвиток правової системи України необхідно пов'язувати не з утворенням давньоруської або сучасної української держави, а зі становленням цивілізації, спочатку слов'янської, а потім – євразійської, у якій більшою мірою наявний монголо-тюркський елемент, що був утілений у правову систему України, коли її території перебували у складі Російської імперії.

На сучасному етапі, у період кризи державного управління в Україні, вченим-компаративістам необхідно розглянути можливість ефективної інтеграції української правової системи в систему європейського права; водночас виявити об'єктивні можливості створити реальний ефективний механізм правового регулювання з «європейськими стандартами» суспільних відносин у побудові демократичних інститутів у системі права й держави України. Це повинно стати основним напрямом розвитку компаративного права в Україні на сучасному етапі. Саме компаративне право

є основним інструментом в аналізі можливостей забезпечення правових гарантій, існування реального правового розв'язання проблем державного управління, які виникають у сучасних суспільних відносинах України.

Література

1. Див.: Порівняльне правознавство : підручник / за заг. ред. О.В. Петришина. Харків : Право, 2012. 272 с.; Алексеев С.С. Общая теория права: курс в двух томах. Москва : Юрид. лит. 1981. Т. 1. 361 с.; 1982. Т. 2. 360 с.; Тихомиров Ю.А. Курс сравнительного правоведения. Москва : Издательство НОРМА, 1996. 432 с.
2. Марченко М.Н. Курс сравнительного правоведения. Москва : ООО «Городец-издат», 2002. – 1068 с.
3. Арановский К.В. В преддверии сравнительного правоведения. *Правоведение*. 1998. № 2 (221). С. 57–68.
4. Конституція України. Київ : Юрист, 2014. 48 с.
5. Кравчук М.В. Проблеми теорії держави і права. Київ : Професіонал, 2004. 400 с.
6. Скакун О.Ф. Общее сравнительное правоведение: основные типы (семьи) правовых систем мира. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. 464 с.
7. Мірошніченко М.І. Методологічні передумови класифікації правової системи України. *Право України* : Респ. юрид. журнал. 11/2003. № 11. С. 33–36.
8. Синоков В.Н. Российская правовая система. Москва : Норма 2010. 672с.
9. Оборотов Ю.М. Традиції та інновації у правовому розвитку. *Психологія і суспільство* : Укр. наук.-кон. та соц.-псих. часопис. 01/2004. № 1. С. 15–42; Оборотов Ю.М. Євразійська правова сім'я: перетворення нашого права. *Конституційне будівництво в Україні: теорія і практика* : матеріали міжн. наук.-практ. конф., присв. 4-й річниці Конституції України, 1–3 червня 2000 р.; Закарпаття, Україна. Ужгород, 2000. С. 195–198.
10. Кульпин Э.С. Цивилизационный феномен Золотой Орды. *Колонизация Южнорусских степей в XIII – XV вв. Общественные науки и современность*. 2001. № 3. С. 74–89.
11. Клименко О.С. Формування українського права та його взаємодія з іншими правовими системами. *Право України*. 2001. № 9. С. 85–88.
12. Почекаев Р.Ю. Право Золотой Орды. Казань : Изд-во «Фэн» АНРТ, 2009. 260 с.
13. Чиркин В.Е. Основы сравнительного государственного права. Москва: Издательский дом «Артикул», 1997. 352 с.